

Олег Рудакевич

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

У статті розкриті місце і роль громадянського суспільства в життєдіяльності нації на базі обґрунтованого автором національного принципу та проаналізовано українські етнополітичні реалії з погляду громадянського чинника.

Ключові слова: нація, громадянське суспільство, етнокультурна самоорганізація, політична самоорганізація, національний принцип.

Oleg Rudakevych. Interconnection between social and national self-organization. Position and purpose of civil

society in activities of nation on basis of grounded national principle are revealed in the article. Ukrainian ethno-political reality from the viewpoint of civil factor is analyzed.

Key words: nation, civil society, ethno-cultural self-organization, political self-organization, national principle.

Упровадження демократичних засад у державне та суспільне життя відкриває шлях народній ініціативі та самодіяльності. За цих умов одним із базових процесів національного розвитку постає формування громадянського суспільства. Впродовж останніх десятиліть становлення громадянського суспільства в Україні стало важливим об'єктом дослідження вітчизняних учених. У працях Н. Барановської, А. Єрмалаєва, Д. Горелова, А. Колодій, О. Корнієвського, В. Лісового, Г. Луцишина, Ю. Римаренка та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6] аналізуються теоретико-методологічні засади осмислення самоорганізації громадян у різних сферах суспільного життя, сутність та роль громадянської свідомості, взаємодія громадянського суспільства і держави, співвідношення прав людини та нації, самоорганізація національних меншин тощо. Однак серйозною перепорою на шляху осмислення впливу громадянського суспільства на національне будівництво залишається відсутність загально-визнаного трактування сутності національного феномену, брак належної уваги до нації як самоорганізованої системи, з'ясування закономірностей взаємодії між національним та громадянським суспільством. У дослідженнях генези модерної нації в Україні не повною мірою приділяється увага націотворчій ролі громадянської самоорганізації. Прикладом може бути колективна монографія «Українська політична нація» (2004 р.), в якій не виокремлено питання впливу громадянського суспільства на формування нації [7].

Мета нашої статті – дослідити місце і роль громадянського суспільства у життєдіяльності нації на базі обґрунтованого автором національного принципу і проаналізувати українські етнополітичні реалії з погляду громадянського чинника.

Відповідь на питання «Що виникає швидше: громадянське суспільство чи нація?» має в науковій літературі різні варіанти. Так, відомий американський науковець Е. Шилз у праці «Нації, національність і громадянське суспільство» зазначає: «Національність – необхідний інгредієнт, а можливо, і передумова існування громадянського суспільства» [8]. В. Лісовий висловив подібну точку зору в праці «Феномен громадянства». Він підкреслює, що громадянське суспільство як відносно «окремішня та більш-менш цілісна» соціальна система може існувати тільки спираючись на політичну націю [3, с. 165; 168 – 169]. Суть, очевидно, в тому, що консолідоване громадянське суспільство неможливе без сформованої національної самосвідомості членів спільноти, їх духовної єдності. Лише за цих умов громадянське суспільство може на рівних взаємодіяти з державою, контролювати її діяльність, спрямовувати на реалізацію інтересів народу. Ведучи мову про взаємозв'язок громадянського суспільства і політичної нації, український філософ акцентує увагу на тому, що «серцевиною політичної нації у національних державах» є етнічна нація [3, с. 170]. Однак постає питання: яка роль громадянського суспільства в становленні самої етнічної нації?

Відомий вітчизняний фахівець з питань громадянського суспільства та націобуття А. Колодій обґрунтувала концепцію т. зв. громадянської нації, яка базується на категоріях «політичне суспільство» (яке близьке за змістом до поняття «політична нація»), «громадянське суспільство», «соцієтальна культура» та власне «громадянська нація». Політичне суспільство, громадянське суспільство та громадянську націю дослідниця вважає аспектами, а в певному розумінні й стадіями національної консолідації – етапами руху до повної (повномасштабної) нації. [2, с. 110]. На етапі громадянської нації політична та соціальна консолідація, яку забезпечували політичне та громадянське суспільство, доповнюється культурною, адже формується і ефективно діє спільна (соцієтальна) культура.

Як бачимо, в представленій концепції громадянське суспільство передуює виникненню нації, є його необхідною умовою та важливим компонентом. Визнаючи істотний

пізнавальний потенціал такої моделі становлення нації, слід зазначити, що політичне й громадянське суспільство та громадянська нація як аспекти консолідаційного процесу завжди взаємопов'язані в часі та соціальному просторі. По-друге, при зазначеній вище постановці питання стає незрозумілою сутнісна характеристика нації, адже усі різновиди націй (етнічна, політична, громадянська тощо) повинні підпорядковуватися спільній закономірності та виявляти спільні риси, володіючи певною специфікою.

Для з'ясування сутності нації ми використали теорію самоорганізації. Нація визначається як особливий тип етнічної спільноти, що виникає в процесі діалектичного поєднання етнічної та політичної самоорганізації соціуму на певній території планети. Таке поєднання властиве всім різновидам націй, в т. ч. політичній. Взаємозв'язок та взаємодія етнічної й політичної самоорганізації в національному феномені є, на нашу думку, головною закономірністю національних спільнот та принципом їх формування, функціонування й розвитку. Етнополітична концепція нації та засадничий для неї національний принцип обґрунтовані нами в монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) [9]. Важливою складовою етнополітичної концепції нації є також поняття «національна етнічність». Ідеться про те, що нація володіє особливим механізмом своєї внутрішньої самоорганізації, який виконує етноінтегруючу та етнодиференціюючу функції, при тому не меншою мірою, ніж етнічність племен та народностей як історичних попередників нації. Особливістю національної етнічності є те, що вона включає політичну та правову культуру, які, маючи своєрідні національні риси, володіють значним етнічним потенціалом, особливо, коли йдеться про політичні нації.

Розвиваючи етнополітичну концепцію нації, зауважимо, що кожна із основних складових національної самоорганізації – етнічна (етнокультурна) та політична – значною мірою спираються на інститути громадянського суспільства місцевого, регіонального та загальнонаціонального рівнів. Останні є організаційними формами соціокультурної самоорганізації та важливими засобами боротьби за суверенітет і розбудову національної держави.

Новітня історія яскраво засвідчує той факт, що українське національне відродження наприкінці ХХ ст. відбулося завдяки формуванню власне українського громадянського суспільства в умовах «перебудови».

Для осмислення місця і ролі громадянського суспільства в сучасному націотворчому процесі важливу теоретико-методологічну роль відіграє ряд ідей, які впливають із сутності національного принципу.

1. Етнічна спільнота, позбавлена політичного компонента, як і політичне суспільство, в якому не сформувалася спільна культура та етнічність, за визначенням не можуть вважатися національними спільнотами до того часу, поки кожна з цих формацій не збагатиться достатньою мірою іншим самоорганізаційним механізмом: етнічна спільнота – політичною самоорганізацією, а політичне суспільство – етнокультурною. Крім цього, кожна із універсальних форм самоорганізації (етнокультурна та політична) має включити в свій арсенал інститути громадянського суспільства, сформовані і підтримувані народною ініціативою.

2. Коли держава включає основний державотворчий етнос та доволі чисельні етнічні меншини, в такому соціумі відбуватимуться два основні націогенетичні процеси – 1) відродження, зміцнення та розвиток титульної етнічної нації і 2) формування модерної політичної нації з усіх етнонаціональних груп, що населяють державу. Кожний із названих процесів активно впливає один на одного та передбачає формування двох основних різновидів громадянського суспільства: громадянського суспільства домінуючої етнічної нації та громадянського суспільства політичної нації. Можливе також формування громадянських суспільств національних меншин.

Сьогодні в Україні існує українська етнічна нація, яка активно відроджується в умовах суверенного буття, а також почала формуватися українська політична нація, яка в Конституції позначається терміном «Український народ». Отже, досліджуючи вплив громадянського суспільства на націогенетичні процеси в Україні, слід окремо проаналізувати його дію щодо української етнічної та української політичної націй.

Розглядаючи місце і роль громадянського суспільства у життєдіяльності української етнічної нації, слід мати на увазі, що етнокультурна самоорганізація українців включає, по-перше, спонтанну самоорганізацію, яка реалізується через дію архетипів національної ментальності, національну самоідентифікацію, національні авто- та гетеростереотипи, феномен націоцентризму, консолідуючу дію рідної мови, традицій, релігійної віри, символів, міфів, національних цінностей та інших соціетальних форм національної культури.

Другий важливий компонент етнокультурної самоорганізації українців є *усвідомленим і цілеспрямованим процесом*, пов'язаним із формуванням національних інститутів громадянського суспільства, спрямованих на захист та примноження українських національних цінностей. Особливо яскраво дія цього громадянського чинника проявляється в умовах, коли основним атрибутом нації загрожує небезпека руйнації. Прояви цього чинника можна було спостерігати влітку 2012 р., коли Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засади державної мовної політики», який, як вважає більшість науковців соціогуманітарних інститутів НАН України, зашкодить функціонуванню української мови як єдиної державної. Слід зазначити, що інститути громадянського суспільства, які діють у царині етнокультурної самоорганізації етнічних українців, відкриті для участі в них представників інших національностей, які також уболівають за стан і майбутнє української культури. Це також яскраво проявилось під час акцій на захист української мови як у столиці, так і в регіонах держави, в т.ч. східних.

Ведучи мову про місце і роль громадянського суспільства в етнокультурній самоорганізації, слід мати на увазі, що культура в широкому трактуванні цієї категорії є основою кожної з сфер суспільного життя. Це означає, що етнокультурна самоорганізація українців за допомогою сформованих ними добровільних асоціацій охоплює весь національний організм, усі царини його життєдіяльності: економічну, соціальну, правову, політичну, моральну тощо.

У структурі політичної самоорганізації української етнічної нації діють три механізми: державне врядування; місцеве самоврядування; функціонування політичних і політизованих громадських інституцій.

Громадянське суспільство має різні вияви свого функціонування. Зокрема, воно може бути визначене як громада, що «здатна використовувати державу як засіб самоврядування» [3, с. 168]. Сучасна українська державність – результат тривалої всенародної боротьби за суверенне існування етнічних українців. Нині важливим теоретичним та практичним питанням є «Чи стала Україна національною державою»? Конституція України прямої відповіді не дає, хоч згідно з Основним законом українська мова є державною і українські національні символи мають статус державних. Між тим реальна поведінка органів державної влади та її чинників часто викликає сумнів у тому, що цінності та життєві потреби української етнічної нації послідовно відстоюються. Зауважимо також, що вітчизняна політична та правова науки не торкаються теми утвердження України як національної держави, тоді як, наприклад, у Російській Федерації стосовно цієї теми проводяться «круглі столи», публікуються наукові статті та монографії [10]. Українська держава повинна розробити засади етнонаціональної політики, які б сприяли самоутвердженню не лише національних меншин, а й повнокровному функціонуванню українського етносу. На думку авторитетного вітчизняного етнополітолога О. Майбороди, висловлену під час парламентських слухань у Верховній Раді України в січні 2012 р., – «пошуки шляхів оптимізації державної національної політики будуть безплідними, поки в центрі цієї політики не буде поставлено питання мовно-культурного, духовного відродження титульного етносу, який усією історією України покликаний бути інтегруючим ядром української поліетнічної нації» [11, с. 41]. До цього слід додати, що таке відродження неможливе і без утвердження національного характеру української держави.

Політичні та політизовані самодіяльні україноцентричні політичні інститути представлені насамперед національно-демократичними та націоналістичними партіями, відповідними молодіжними організаціями та суспільно-політичними рухами. Такі формування відкриті для представників інших національностей, однак їхні основні програмні цілі спрямовані в першу чергу на захист власне українських цінностей та інтересів. Потреба в таких політичних формуваннях пов'язана перш за все з існуванням істотних проблем українців у державі Україна, які залишились у спадок від минулих політичних режимів. Те, що за Всеукраїнське об'єднання «Свобода», яке має розгорнуту «Програму захисту українців» на останніх парламентських виборах проголосувало 10,5 % виборців, засвідчує потребу в діяльності такого роду політичних партій у сучасній Україні.

Національні меншини, в т. ч. нечисельні корінні народи (кримські татари, караїми та ін.), в умовах демократії мають право на свою самоорганізацію, зокрема, створення власних інститутів громадянського суспільства. Це передбачено Статтею 6 Закону України «Про національні меншини в Україні», в якій зазначається, що держава гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою, розвиток національно-культурних товариств, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо [12]. В Україні нині створено близько восьми сотень національно-культурних товариств, 32 з яких мають статут загальноукраїнських. Усі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України й активно співпрацюють з владою [1]. Незважаючи на чисельність та істотну роль цієї категорії самодіяльних асоціацій, дослідники громадянського суспільства не звертають належної уваги на їхнє місце і роль у консолідованому українському громадянському суспільстві. Так, жодним словом про них не згадується в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні», опублікованій у 2012 р. [5].

Місце й роль громадянського суспільства в формуванні та функціонуванні української політичної нації, яка почала формуватися в суверенній Україні, можна проаналізувати за наведеною вище схемою.

Етнокультурна самоорганізація *політичних українців* розгортається на базі загальнолюдських цінностей та культурних форм, які утверджуються в Україні в процесі спільної життєдіяльності представників різних національностей. Арсенал культурних форм, властивих політичній нації, залишає за своїми межами етнічно специфічні культурні цінності, стереотипи, символи тощо. Їхня дія обмежена ареалом відповідних етнічних груп, хоч певні етноспецифічні культурні форми, які засвідчили свою ефективність, можуть набувати загальнонаціонального статусу. Етнокультурна самоорганізація української політичної нації, крім спонтанної, включає і продуману й цілеспрямовану дію. Остання являє собою функціонування інститутів громадянського суспільства, сформованих на поліетнічній основі.

Політична самоорганізація української політичної нації відбувається за допомогою держави, місцевого самоврядування та політичних і політизованих поліетнічних громадських інституцій.

Українська держава, маючи, як і більшість інших сучасних держав, національний характер, разом з тим є загальнонародною державою всіх національностей, що проживають в Україні. Це діалектичне поєднання українського національного та загальнонародного (інтернаціонального) характеру вітчизняної державності вимагає належного рівня політичної культури як владної еліти, так і опозиційних сил, усього громадянського суспільства.

Більшість самодіяльних політичних інституцій за своєю етносоціальною базою є плюралістичними утвореннями, які представляють загальнонародні та загальнодержавні інтереси й цілі, мета яких сформувані життєздатну модерну українську націю. На нашу думку, ця нація матиме змішаний – етнополітичний – характер, яка поєднає засади етнічної та політичної моделей нації.

Підводячи підсумок сказаному, зазначимо, що громадянське суспільство відіграє істотну роль у формуванні та функціонуванні національних спільнот. Його важливе значення полягає в горизонтальній консолідації соціуму, формуванні свідомого переконання в тому, що нація є спільною справою всіх її членів. З іншого боку, нація, національна самосвідомість та культура є основою громадянського суспільства як цілісної системи, яка може ефективно впливати на державу.

На перехідному етапі розбудови модерної української нації відбувається відродження й розвиток української етнічної нації, що діалектично поєднується з генезою української політичної нації. В умовах цього національного транзиту важливу роль відіграють як етнічно однорідні інститути громадянського суспільства, так і поліетнічні за складом асоціації. До певної міри вони існують паралельно, часто конкуруючи між собою. Але, разом з тим, у процесі їхньої взаємодії відбувається усвідомлення спільних інтересів та вироблення культурних і політичних форм, що узгоджують потреби різних етнічних груп, забезпечують їхній компроміс.

Зважаючи на сказане, можна побажати Координаційній раді з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України в майбутньому приділяти більше уваги питанням взаємозв'язку та взаємодії громадянського суспільства й нації, її самоорганізаційним механізмам.

1. Барановська Н. П. Національно-культурні товариства у життєвому просторі держави / Н. П. Барановська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histan.com/LiderUA/978-966-02-6441-0/5.pdf>

2. Колодій А. Національний вимір суспільного буття / А. Колодій. – Львів: Астролябія, 2008. – 368 с.

3. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – С. 153–119.

4. Луцишин Г. Особливості взаємодії політичної нації та громадянського суспільства / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи: Зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 22. – С. 137–141.

5. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / Єрмалаєв А. В., Горелов Д. М., Корнієвський О. А. [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – 48 с.

6. Римаренко Ю. Громадянське суспільство і національна сфера / Ю. Римаренко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К.: Генеза; Довіра, 1996. – С. 453.

7. Українська політична нація / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.

8. Шилз Е. А. Нації, національність і громадянське суспільство / Е. А. Шилз [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.Ji.Lviv.ua/n21texts/shilz.htm>

9. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.

10. Блинов А. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. Блинов. – М.: МАКСПрес, 2003. – 150 с.

11. Яка етнопонаціональна політика нам потрібна? // Віче. – 2012. – № 3. – С. 40–43.

12. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>